

Jadran Kale: Dudićev osik kao krajobrazni ključ
(prihvaćeno za objavljivanje u paškom svesku Centra za jadranska onomastička istraživanja
Sveučilišta u Zadru, rujna 2009. godine)

Istraživanje suhozidne arhitekture otoka Paga zadatak je kakav iziskuje zaseban projekt.¹ Dokumentiranja i na njima zasnovane analize za našu baštinu ove vrste još manjkaju.² Bez etnografskog rada i dokumentiranja pomoćnim tehničkim sredstvima gubitak ovakve vrste kulturne baštine uslijed promjena u prostoru naknadno se ne da utemeljeno procijeniti.³ Ovom smo prilikom kao dio cjelovitog toponomastičkog prikaza otoka Paga odlučili uvrstiti opis Dudićevog osika iz okolice sela Lun jer smo mišljenja da pomnije zagledavanje izgleda i nastanka te otočne građevine nudi dobar domorodni ključ za razumijevanje antropogenog krajolika u širokim područjima van samih naseljenih mjesta, na što se još vraćamo u zaključku ovog teksta. Koliko god je poznavanje praksi gospodarenja krajolikom toponomastički preduvjet,⁴ toliko upućenost u njegova načela pri upravljanju prostorom predstavlja i obvezu.

U ovom su kraju bilježenja narodnog života nastajala u nekoliko navrata. Rođeni Benkovčanin, prirodoslovac Lucijan Marčić (r. 1891.-u. 1940.) je ploveći kao nastavnik Vojne pomorske akademije stekao lijepog uvida u hrvatsko priobalje (Magaš 2000.) da bi gradivo za antropogeografski prikaz Raba, Paga i Vira prikupio za školskog raspusta u ljeto 1923., 1924. i 1925. godine (Marčić 1926:253). Primijenjen je Cvijićev koncept općeg geografskog i povijesnog pregleda kraja, s tada obveznim etnopsihološkim karakterizacijama, te posebnog dijela s popisima naselja, predaja o podrijetlu, prezimena i kućanstava s brojem ukućana. Prinos je objavljen 1926. godine u nakladnom nizu Srpske akademije nauka "Naselja i poreklo stanovništva" koji je donosio antropogeografske studije srpskih krajeva i krajeva što ih je nakladnik uključivao među takve. Stoga je komparativno razumljiv izostanak obalnih i otočnih osobitosti poput suhozidne regulacije prostora:

“Sitno blago provodi čitavo leto po pašnjacima slobodno tražeći u škrapama hranu. Od jake sunčane žege zaklanjaju se ovce pod grmove raznih borovica, smreka ili kakve smrdelje. Ovi osamljeni grmovi od bure su tako savijeni da se ovce mogu lepo kao pod krov smestiti. Ovce se strižu na početku toplih dana kad prestanu proletnje bure, na sv. Antona. Zatim se stoka drži u torovima. Kad su oštre zime stradaju u velikom broju.

¹ Na ovom mjestu uz suhozidnu baštinu koristimo pojam arhitekture, a ne graditeljstva, jer se ne radi isključivo o pojedinostima podizanja građevina već i o uređenju prostora.

² Do sada jedinstven katalog s tipologijom kažuna v. u Lago 1994:185-388; kritika ove knjige objavljena je u Etnološkoj tribini 20, str. 239-246. Jedinu do sada uspostavljenu lokalnu tipologiju suhozida donosi Kulušić 2006: 303, tipologiju složenih suhozidnih građevina v. u Kale 1998: 77.

³ Suhozidi su u katastrima obično ucrtani u namjeni međa, što znači da nedostaju strukture iz unutrašnjosti vlasničkih čestica (usp. katastarske ilustracije u ovom tekstu). Inače su posve suhozidne građevine (bunje, trimi, kažuni) zbog svojih skromnih namjena usputnih i priručnih gospodarskih zdanja lišene katastarskih ucrtavanja, bilo kao dijelova međašnih nasipa ili kao dogradnji međašnih suhozida. Sustavna aerofotogrametrijska dokumentiranja stanja u prostoru, poput onih za katastar ili prostorne planove, često ne omogućuju razabiranje manjih struktura ove vrste a od ptičje perspektive bi za utvrđivanje ovakvih građevina čija se krovšta ne ističu (kada su amorfnu ili uklopljena u nasipe) prilagođenije bilo fotografiranje nakošeno prema okrenutosti niša i ulaza, što u konfiguraciji zemljišta ovisi o nagnutosti, vjetrovima i osunčanosti. Izrada katastra ili, makar, kataloga suhozidne baštine dokumentacijska je pretpostavka kompetentne regulacije primorskog prostora. Današnje široko korištenje uređaja za globalno pozicioniranje i kolaborativnih internetskih platformi za mapiranje otvara mogućnosti za ovakve doprinose svakog zainteresiranog etnografa.

⁴ Usp. toponim Mošunić iz okolice Dudićevog osika, s konzervativnim imenovanjem ovčarske "mošune" u lokalnom rječniku u kojem te riječi za sam "osik" više nema.

Jedan od glavnih razloga stradanju stoke jeste primitivnost: zimi stoku uništi studen i glad, a leti je nečistoća uzrok stočnih zaraza” (Marčić 1926:290).

Otvarajući drugi dio studije Marčić za Lun lakonski tvrdi kako “današnje porodice nisu preveć stare”. Ne navodi izvor konstataciji da je najbrojnija obitelj Badurina (doslovno je ispisuje kao “Badurin”) ujedno i “najstarija porodica u selu, koja je u XVIII veku došla iz Podgore” (Marčić 1926:339), no tomu se može pretpostaviti bilježenje lokalne usmene predaje.

Kako se u pogovoru ponovnog izdanja novaljskog etnografskog odgovora na upitnicu Antuna Radića prisjetio Dominik Kunkera, Božidar Širola (r. 1889.-u.1956.) je u Novalju za ferije 1929. godine stigao potaknut domicilom svojeg srednjoškolskog učenika (Širola 1996:107). “U prvi mah namislio sam u ljetu godine 1929. obači čitav otok Pag”, piše u prvoj rečenici ove svoje monografije kasnije reputirani etnomuzikolog Širola, “no kada sam pristao u Novalji, tom najvećem selu u sjeverozapadnom dijelu otoka, i počeo raditi, toliko me je okupirala množina etnografske građe da sam cijelo slobodno vrijeme proboravio upravo u Novalji” (Širola 1996:7). U svojem opisu mjesta i kraja Širola navodi Marčićev popis prezimena i kućanstava i župni popis iz 1929. godine (ibid., 12-14), a zaselci i pastirski stanovi navode se taksativno (ibid., 14 i 17).⁵ Osim tih nekoliko krajobraznih nabranja etnografski se opis odnosi na samu Novalju, pa je deskriptivna korist za razumijevanje našeg lokaliteta posredna.⁶ Dudićev osik se izravno ne spominje.

Etnolozi u službi zaštite nepokretnih kulturnih dobara ovdje su bili u više navrata. Konzervatorica u miru prof. Beata Gotthardi-Pavlovsky (r. 1926.) iz riječkog je ureda ove službe Dudićev osik opisala tijekom obilaska Lunjskog poluotoka u proljeće 1972. i 1975. godine, kada je nastao i arhitektonski nacrt.⁷ Po njenom mišljenju, “objekt osobitog spomeničkog značaja oblikovan suhozidom je višeprostrorni objekt za muženje ovaca u zaseoku Dudići, koji se iskazuje kao dobro staromediteranskog kulturnog sloja, jedinstvenog nalaza za šire regionalno područje”. Rezultat njene etnološke evaluacije je upisivanje “etnografske zone Lun” u Registar spomenika kulture iste 1975. godine.⁸ Konzervatorsko

⁵ Tipski opis čobanskog stana u prostoru između Novalje i Paga donosi Palčić 1972:46, a tipski opis stočarskog stana uvrštava Marčić 1926:300-301. Da je Širola pohodio Dudiće može se razabrati iz fotografije koju mi je u mjestu pokazao Nevesin Badurina Dudić.

⁶ “Glavna je hrana Novaljaca ovčje meso i svi proizvodi od ovčjeg mlijeka. Mnogo se bave pravljenjem ovčjeg sira. Toga proizvode toliko, da ga preostane i za izvoz. (...) Na vrsnoću sira, na ukus i masnoću njegovu, znatno utječe vrsta pašne koju nađu ovce po kantima” (Širola 1996:33).

⁷ Inventarni broj 719 u planoteci Konzervatorskog ureda u Rijeci. Konzervatorskom uredu, njegovoj pročelnici Lilian Stošić i dokumentalistici Dušanki Gržeta, zahvaljujem na ljubaznoj pomoći. Nakon Freudreichovog vodičkog nacrtu Rašinog stana (1962: 57-58) ovo je prvi arhitektonski nacrt jedne složene posve suhozidne strukture na istočnoj obali Jadrana, dok je prvu iduću arhitektonsku dokumentaciju ove vrste 1988. godine za petoprostornu bunju na Žirju nacrtao Ivo Šprljan iz Konzervatorskog odjela u Šibeniku (Kale 1994.).

⁸ Sadržaj rješenja 610/1 od 17. prosinca 1975. godine je idući: “Utvrđuje se da etnografska zona Lun na otoku Pagu koja sadrži tri zaštitne zone (I., II. i III.) od kojih I. zona zaštite obuhvaća slijedeće katastarske čestice (...) ima svojstvo spomenika kulture te se određuje upis tog spomenika u Registar nepokretnih spomenika kulture ovog Zavoda pod registarskim brojem 382. Obrazloženje: Etnozona Lun interpretirana je masom i osobitom gustoćom suhozidnih formacija koje tlocrtno pokrivaju prostor čitavog područja (III zona zaštite) te selom Lun (I. i II. zona zaštite), zaseocima Guriel (II. zona zaštite), Dudići (I. zona zaštite), Gager (I. zona zaštite), Stanišće (I. zona zaštite), pristanišnim lokacijama Tavernele (III. zona zaštite) i Jakišnica (III. zona zaštite), sakralnom lokacijom sv. Martin (I. zona zaštite) i etnografskom lokacijom Lokve (I. zona zaštite). Gradnja i interpretacija zone suhozidom iskazana je zidovima koji omeđuju pašnjake i orače površine, te ruševnim prvobitno stambenim, jednodimenzionalnim objektima izvan naselja (III. zona zaštite), kao i ozidanim lokvama za stoku, odnosno bunjarima pitke vode za ljude (I. zona zaštite). Suhozidom su oblikovani i prostori za mužnju ovaca, uz rub ili izvan naselja (I. zona zaštite). Zidani kameni objekti, u naseljima pačetvorinastog su tlocrta i dvostrešnog krovišta, pokriveni

uvođenje pojma etnografske zone odn. "etnozone" za njene stanovnike, na žalost, nije imalo učinka.⁹

Na etnološko istraživanje Beate Gotthardi-Pavlovsky nadovezuje se pregled ovčarske pučke arhitekture iz pera njenog sina Alekseja Gotthardi-Pavlovskog 2001. godine:

"... po izgledu i po nazivu različit [tip objekta] nalazimo na Rabu i Pagu. To je *osika* (Lopar), *osik* (Dudići – sjeverni dio otoka Paga). To je objekt koji bi zajednički sagradili i koristili pastiri što na istom dijelu komunalnoga zemljišta napasaju svoje ovce, dakle, pastiri jednog sela ili nekoliko zaselaka. Od suhozida je, nenatkriven, višeprostroran, svaki od njegovih dijelova kružnog je tlocrta i svaki ima svoju funkciju (npr. za odvajanje janjaca u vrijeme mužnje, ili da se zatvori nečija zalutala ovca, i sl.). Nazivi tih dijelova *osika* u Dudićima (kojega još i danas koristi pet udruženih obitelji) su: *veli osik*, *kočić*, *oblaka*. Još između dva svjetska rata postojalo je na sjevernom dijelu otoka Paga više takvih *osika*. Jedan *osik* mogao je pokriti površinu i do tisuću kvadratnih metara." (Pavlovsky 2001:23).

Sadašnji zaštitni status razrađen je u konzervatorskoj podlozi koju je pred donošenje prostornog plana naručila uprava Grada Novalje.¹⁰ Uz konstatacije upisa pojedinih arhitektonskih cjelina u nacionalni Registar nepokretnih kulturnih dobara 1975. godine, zona zaštite Luna je proširena sa granice katastarske općine Lun gotovo do osnovice Lunjskog poluotoka, sa Šankovim, Škuncinim i Dabovim stanovima.¹¹ Etnografskim radom su namaknuti opisi i fotografije za usporedbu sa stanjem iz 1972. i 1975. godine. U Dudićima je

kanalicama (III. i II. zona zaštite) s nekoliko sačuvanih jezgri kamenih objekata s vanjskim stepeništem i terasom na svod (I. i II. zona zaštite). U naseljima se nalaze mlinovi za masline na otvorenom što predstavlja specifični dio otvorenog prostora naselja (I. i II. zona zaštite). Masa i gustoća suhozidnih formacija odlikuje se osobito graditeljskom kvalitetom koja se - uz prisustvo raslinja spomeničke vrijednosti - stapa s krajolikom u nedjeljivu cjelinu. Neposredno datiranje suhozida seže do polovice 19. stoljeća ili ranije, dok se posredno datiranje veže uz predslavensko i ranoslavensko naseljenje tog dijela otoka Paga. Objekt osobitog spomeničkog značaja oblikovan suhozidom je višeprostrorni objekt za muženje ovaca u zaseoku Dudići, koji se iskazuje kao dobro staromediteranskog kulturnog sloja, jedinstvenog nalaza za šire regionalno područje. Predslavenskog ili ranoslavenskog datiranja su kamenom obzidani bunari i lokve koncentrirani između zaseoka Gager - Stanišće (I. zona zaštite), dok su naselja Dudići - Gager - Stanišće (I. zona zaštite) zaseočne cjeline nastale iz stočarskih stanova sela Lun u prvoj polovici 19. stoljeća kada se nekad jedino naselje u zoni raseljava i organizira u više zaseočnih cjelina. Prema organizaciji primarno stočarskih, kasnije i ratarskih prostora, te prema lociranju mnogobrojnih mlinova za masline na otvorenom, zona Lun predstavlja cjelovito i reprezentativno ruralno područje stočarske i maslinarske kulture mediteransko-zaseočnog staničnog tipa, koje se kao organizirani prostor kmetova rapske vlastele održava od 14. do 20. stoljeća u nastavku do danas." Dudićev osik se nalazi na 44,6618 stupnjeva sjeverne geografske širine i 14,7679 stupnjeva istočne geografske dužine.

⁹ U konzervatorskom elaboratu za aktualni novaljski prostorni plan nominalno se navodi "etnološka zona". U Zakonu o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara iz 1999. godine najbliža primjenljiva vrsta kulturnog dobra (u prijašnjim zakonima "spomenika kulture") je "područje i mjesto s etnološkim i toponimskim sadržajima" i "krajolik ili njegov dio koji sadrži povijesno karakteristične strukture, koje svjedoče o čovjekovoj nazočnosti u prostoru", dok među "zonama" postoji samo "arheološka zona". Također, zakonski ne postoji kombiniranje ili sadržajni prijelaz prema statusu "značajnog krajobraza" iz Zakona o zaštiti prirode na snazi od 2003. godine. "Etnografska zona Lun", odn. "etnozona Lun" ili "etnološka zona Lun" je jedino takvo nominalno područje u Hrvatskoj. U njemu do vremena pisanja ovog teksta nije postojala oznaka ili obavijesna tabla o sadržaju i implikacijama zaštitnog statusa. Od administrativne činjenice da je Dudićev osik kod nas jedini spomenik ovčarstva svoje vrste Badurine-Dudići nemaju nikakve koristi.

¹⁰ Etnološki dio posla vodila je tadašnja konzervatorica prof. Ivana Šarić-Žic, kojoj zahvaljujem na susretljivim pojašnjenjima.

¹¹ To je područje negdašnjeg pasišta Veli kanat, *Mandra Grande* (Crnković 1988:75, nap. 68). "Za Lunjane je pojam Lun prostor koji obuhvaća zemlje od Stanišća do Tovarnela" (Oštarić 1992:131), pojam "Lunjski poluotok" je geografskog postanja iz 1975. godine (Crnković 1988:58, nap. 1).

konstatirana odsutnost novogradnji. Na žalost, učinci donesenog prostornog plana i uspostavljenog zaštitnog statusa na čuvanje i promicanje održivih rješenja iz višenaraštajnih arhitektonskih ostvarenja i dalje se ne mogu usporediti s konzervacijskim efektom kakvog na arhitekturu Lunjskog poluotoka ima nepotpuno vlasničko raspolaganje svojim nekretninama.¹²

Otisak ovčarstva u prostoru, tog “jedinственог pastirskog urbanizma” (M. Badurina 2006:32), potaknuo je kod jednog od Dudića, fra Anđelka Badurinu (r. 1935.), objavljivanje do sada najopširnijeg opisa Dudićevog osika. Zajedno s tlocrtom osika je objavljen u jednoj od prirediteljskih napomena uz “Povijest Luna” pisanu od Milutina Badurine Dudića 1970-tih godina i objavljen u Dudićima 2006. godine.¹³ Opis je idući:

“Na cijelomu Lunu jedino u Dudića je postojala zajednička ispaša ovaca, a dosljedno tome i zajednička briga oko pregrada, plotova i zidova između pojedinih dijelova pašnjaka. (Nazivi područja za ispašu su: Pregrada, Vajernica, Ogradica, Za ogradicu, Vajerna, Sajuznja punta, Gušč, Krune i Zakraji, a svako područje imalo je svoju namjenu za pojedine kategorije ovaca, ovce od mužnje, *bravi, starke, janjci, šiljci*.)¹⁴ Rad na održavanju zidova i plotova imao je posebnu riječ: *skupnô*. Tu riječ ni u jednom hrvatskom rječniku ne nalazimo kao imenicu, i to srednjeg roda, nego samo kao pridjev ili prilog, a sačuvala se je još iz staroslavenskog jezika od riječi *kup´* (imenica muškog roda) = hrpa, gomila, ili *v kup´* (prilog) = zajedno, skupa. Zajedno se išlo *sić dračje, činit brimena, nosit brimena* i *gradit* plotove, te *zidat* kamene pregrade.

Druga jedinstvena pojava, koja proizlazi iz one prve, je zajednički *osik* i zajednička mužnja ovaca. Sam Dudićev osik je zanimljiv kao građevina s toliko raznovrsnih prostorija od kojih svaka ima svoju posebnu funkciju i namjenu, i kao takav je jedinstven u cijeloj Hrvatskoj, a ja mislim i na svitu. Jedinствени pastirski 'urbanizam'. Za vrijeme same mužnje razmjenjivale su se informacije, ali i rješavali sporovi, muški i ženski i oni oko dice. Bilo je tu i razgovora i smiha, ali koji put i malo tvrdih riči.

Budući da su ovce pasle zajedno, da bi se znalo koja je čija svaki vlasnik je imal svoj *bilig* kojim su bile obilježene uši ovaca. Janjce se *bilizalo* prilikom *otrganja* (odvajanja janjadi od ovaca, otprilike tri mjeseca nakon što su se okotili), što je bio poseban obred s posebnim britvam i puno blejanja ovaca i janjaca, i zbog duševne i tjelesne boli, osobito janjaca. Sve oko osika je bilo krvavo od posječenih uši janjaca. (...) Poseban bilig je bio za ovce koje su pripadale rapskom gospodaru, a poseban za one koje su pripadale čobanu, koje su se zvale *vlašće*.

Drugi Badurine, koji su prije prestali biti kmetovi Rabljana, a i neki drugi Lunjani, imali su puno manje vlastitih ovaca, koje su pasli u svojim oziđanim *ogradicama*, a svaka ogradica je imala svoj *kočić*. I oni su imali svoje bilige. Pravilno raspoređene ogradice postoje od sajužnje kunfinice Dudića vazjugo, ozgor, a dobrim dijelom i ozdol ceste, sve do Novalje, dok vazmorac, prema Selu, postoje samo nepravilne parcele raznih namjena. Parcelirani nisu bili, sve do nedavno, samo pošumljeni

¹² Dudićev osik (dio katastarskih čestica 474 i 475), kao i same kuće u Dudićima (npr. k. č. 471/6, 471/19) slijedom podržavljenja komunalnog vlasništva općine Rab u zemljišniku su i danas “općenarodna imovina”.

¹³ Na ovu knjigu me je prenošenjem opisa Dudićevog stana 29. lipnja 2006. godine u pripremi ispita za nastavni predmet osnova etnologije za studente arheologije upozorio kolega Dino Taras.

¹⁴ O razdvajanju stada u suhozidnoj građevini v. Kale 1994: 236.

dijelovi poluotoka. Dosta je pogledati geografsku kartu Punte Luna, pa da se to jasno zamijeti.” (M. Badurina 2006:31-32)

I kustosica splitskog Etnografskog muzeja Zdenka Palčić (r. 1931.-u. 2004.) je u svojem opisu ovčarstva na čitavom otoku Pagu pri definiranju prostora spomenula razliku između sjevernih i južnih pašnjaka:

“Ovca živi slobodno u ograđenim pašnjacima – ograđenima suhozidom. Taj način gradnje zove se *zid u mrtvo*. Gradnja tih zidova trajala je godinama. Podizali su ih vlasnici pašnjaka, a grade se još i danas pri diobi pašnjaka između nasljednika. (...) U pašnjaku je i ograđen prostor za mužnju nazvan *osik, tor, struga*. Veličina tog prostora ovisi o *bravarici*, stadu ovaca. Nekada su bravarice bile velike, brojile su po nekoliko stotina ovaca pa je i prostor za mužnju morao biti velik. Danas nema velikih stada, bravarice veće od stotinu glava su rijetke i prostor za mužnju je manji.

Razlikuju se zimski pašnjaci zvani *punte* i ljetni zvani *kanti*.¹⁵ Punte su zaklonjene od bure i u njima je paša obilnija. Stado u puntama boravi od kraja studenoga do kraja lipnja, nekada čak do polovice kolovoza. Nesumnjivo je paša jako važna za vrijeme mužnje. Kada prestane mužnja, stado prelazi u kante, pašnjake oskudne pašom koji su dosta udaljeni od sela.

Pašnjaci koji pripadaju sjevernim selima uglavnom su privatno vlasništvo. Južna sela i grad Pag pasu svoja stada na općinskim pašnjacima i za to plaćaju općini *pašarinu* u novcu” (Palčić 1972:45-46).

U širim prikazima stanja i baštine otoka značaj tih posjedovnih odnosa je jedini istaknuo povjesničar Šime Peričić (r. 1936.):

“Posjedovni režim zemljišta na otoku je bio prilično složen. (...) Jedan dio privatnih pašnjaka na otoku je nekada bio opće, zajedničko dobro svih njegovih žitelja, ali su ih s vremenom uzurpirali, prisvojili, bespravno privilegirali, te je polovina pašnjaka pripadala plemstvu, a druga polovica ostalim stanovnicima otoka. To je dovelo do sporova, pa je zato trebalo pašnjake preraspodijeliti po naseljima u svrhu daljnjeg unapređenja i razvoja stočarstva na otoku, što je bilo učinjeno tek pred prvi svjetski rat” (Peričić 1989:201).

S tim povijesnim zajedničkim pašnjacima riječ je o povijesnom rapskom posjedu s jedne strane i raslinjem oskudnijem središnjem i južnom dijelu otoka Paga s druge strane, kako ga je u postupku vlasničke preraspodjele argumentirao župnik i paški odbornik don Petar Rumora:

“Toliko se ovdje opaža, jer pašnjaci Novalje i Luna nemaju ništa zajedničkoga sa pašnjacima u rečenim katastarskim općinama, kako se to razabire iz službenih spisa raznih vlasti koje su uvijek izključivale pašnjake Novalje i Luna kadgod bi bilo govora o pašnjacima Barbata, Kolana, Paga, Dinjiške i Poveljane” (Rumora 1914:18).¹⁶

¹⁵ “Novaljski i lunjski pastiri najčešće se nazivaju stanarima, jer najveći dio godine borave u svojim pastirskim stanim (u lokalnom govoru ova imenica ima kratku množinu). Drugi njihov naziv kantari dolazi od imenice kanat, pašnjačka dionica, od tal. *canto* = strana, prikrajak, čime se u starini označavao dio većega pašnjaka povjeren određenome pastiru” (Crnković 1988:82, nap. 91).

¹⁶ Imena tih pasišta su: sv. Mauro, sv. Kristofor, Stomorica, sv. Duh, Selac sjeverni, Selac južni, sv. Vid, Rebra, sv. Petar, sv. Martin, sv. Toma, Albin, sv. Juraj, sv. Mihovil, Gorica, Vrčići, sv. Križ, sv. Bartul, Bas, Prutna

Na koncu, jedinu analizu agrarnih odnosa na Lunjskom poluotoku možemo čitati iz pera povjesničara Nikole Crnkovića (r. 1928.). Novaljski i lunjski dio otoka Paga bio je sve do 1993. godine pod administrativnom upravom Grada Raba, a do vremena agrarne reforme feudalni gospodar ovih zemljišta je bila rapska komuna. Pašnjaci u vlasništvu srednjovjekovne rapske općine tada su određeni razdijeliti se i obiteljima obrađivača tako da svako selo dobija pašnjake u svojoj okolini (Crnković 1988:79), a stvarna dioba između mještana i stanovnika Raba zbila se 1847. godine. Između “užitnika sela Lun i grada Raba” međa pašnjaka je određena na idući način:

“Iz uvale Počire međa počinje od mora i uspinje se prema istoku do lokaliteta Kontevo južno od Čere gdje dotiče živicu što se tu nalazi, stižući njome do suhozida *njive*, zatim idući u istom smjeru, poslije napuštanja suhozida ide pravocrtno do *južnoga ugla od Galjage* te zatim slijedi poljski suhozid, udilj prema istoku, na uzvisinu Pričesnice i dospijeva istim smjerom do mora” (ibid., 88).

U provedbi ove diobe posjeda “seoska i gradske pašnjake valja razdvojiti zidovima i suhozidovima” (1848. g.; ibid., 91). Unutar dijela koji je pripao građanima Raba da ih za njih obrađuju lokalni stanovnici nije, za razliku od drugih pasišta, periodično razmeđivan petogodišnji pravoužitnički dio svake pojedine obitelji (ibid., 103). Za rapske građane je unutrašnja razdioba “bila duga procedura pisanja liste pravoužitnika, utvrđivanja veličine pašnjaka za svaku obitelj (izraženu brojem ovaca koje može napasati) i napokon mjesta, odnosno pastira koji će čuvati njihovo blago” (ibid., 103-104).

Ovim obrisima se kulturni krajolik Dudića može rekonstruirati kao prijelaz od starijih stanova pokrivenih šimlom dvjestotinjak metara istočnije od današnjih Dudića,¹⁷ tj. od doseljavanja u te stanove u drugoj polovici XVIII. st.,¹⁸ k današnjem naselju u kojem se kuće podižu u novije vrijeme.¹⁹ “Lunjski su stanari u 19. stoljeću, navlastito u drugoj polovici, pretvorili svoja staništa u sela i zaseoke (Gager, Dudići, Jakišnica), a novaljski stanari to nikada nisu učinili te im je postojbina ostala Novalja” (Crnković 1988:82, nap. 91). Dudićev osik stoga nije relikv nekakvog otprije raširenijeg stanja, kako to u svojem etnografski vrijednom prinosu predmnijeva etnolog:

“(…) Dok je *osika* u Loparu (otok Rab) i *osik* u Dudićima (otok Pag) i danas još u funkciji, drugdje na Pagu zajedničkih, višeprostopnih osika više nema već svaki pastir ima svoj *kočić*, također od suhozida, nenatkriven okruglog tlocrta, ali manji, jednodostoran. (...) Dabi nisu više imali višeprostopnih osika, već također zajednički, okrugli, ali jednodostorni *kotac*. Jedan dio sela imao je svoj *kotac* na pašnjaku, na

zapadna, Prutna južna, Grušna, Susurac i Mrt (Rumora 1914:26). U desetogodišnjoj izmjeni pasišta nakon zadnje izmjene 1801. godine svaki je korisnik ostao na svojem tada korištenom pašnjaku (ibid., 27). Kotarsko poglavarstvo u Zadru je 1. lipnja 1817. godine među ostalim odredilo da radi uređenja odnosa između poljodjelaca i stočara svaki kućestarješina na svojem pašnjaku ima “sagraditi staje za blago i kuće za stanovanje, te zatvoriti svoje predjele sa mrtvim zidom ili jakom dračom” (ibid., 28). Tim je odlukama prethodilo stanje s početka XIX. st. kakvo je iz arhivskih vrela sažeto idućim opisom: “Stada ovaca su slobodno lutala pašnjacima otoka, danju i noću, ljeti i zimi, bez potrebnih nastambi (*stani*) koje bi ih štatile od nevremena i žege” (Peričić 1989: 205).

¹⁷ “Ostaci zidova tih kućica i danas su dobro vidljivi. Južnja u Staroj njivi, sridnja na ulazu u njivu, a sjeverna di je sada unutih velika smokva” (M. Badurina 2006:30).

¹⁸ Z. Badurina 2006:43.

¹⁹ Ivan Badurina Dudić kuću je na stanu podigao 1901. godine a Anton Šimov Badurina Dudić 1907. godine (Crnković 1988:109, nap. 194); “... prije 1900. g. to su mahom kamene suhozidane kolibice pokrivene ševarom ili su to jednostavno natkriti dijelovi tora (=kotac)” (ibid., 111, nap. 198).

kantu, a drugi dio u samome selu. Dio otoka južno od grada Paga ne poznaje ni osik ni kotac, već je ovdje rasprostranjena *jara* (...) građena u suhozidu, na pašnjaku, uzdužno uz jedan njegov zid, pačetrovinastog je tlocrta, pokrivena krovom na dvije vode s biljnim pokrovom (...)” (Pavlovsky 2001:23).

Struktura Dudićevog osika nije fenomen podložan kulturnoj evoluciji ili modernoj redukciji tradicije, podrazumijevan kao jedan od više takvih prošlih građevina. Kako smo to već vidjeli u opisu Dudićanina koji je ovaj osik gledao već sa svojeg kućnog prozora, fra Anđelka Badurine, prostorno rješenje osika predstavlja odgovor na organizacijsku potrebu kakva nije postojala prije 1848. godine. U ostalim pašnjacima takva organizacija nije ni bila potrebna jer se više nije čuvalo integralno stado feudalnog gospodara. Trud uloženi u izgradnju i održavanje može se shvatiti i kao dio stalnih poboljšavanja kakvoće zemljišta tijekom druge polovice XIX. st. i prve polovice XX. st. jer bi feudalni gospodar pri eventualnom razvrgavanju privatno-pravnog odnosa mještane imao obešteti za vrijednost svih poboljšica zemljišta povrhu suštog pasišta. Ovakav trud nije bio jednostavan već i zbog toga što ga je feudalni gospodar pred sudom i višom vlašću nastojao prešutiti ili onemogućiti. S vremenom je nepobitna vrijednost nekretnina, krčenja i kultiviranja iz perspektive vlasnika premašila vrijednost pašnjaka, onemogućavajući da stanovnike itko ukloni s posjeda (Crnković 1988:76 i 109). Iz tog pravno-povijesnog klinča ni feudalni gospodari ni obrađivači se nisu uspjeli izmaknuti sve do konačnog zakonskog likvidiranja zaostalih feudalnih odnosa 1946. godine. Na taj način je na pasištu Dudića kroz čitavo stoljeće u osnovi zamrznuta ista regulacija prostora.

Kako mi je to opisao mještanim,²⁰ u osik su mogle stati sve ovce iz Dudića. Prometanje ovaca kroz osik radi mužnje bilo je vezano za dnevnu ispašu u *konfini*, za razliku od puštanja prema *krunama* od vremena bogatije vegetacije oko ožujka na oko mjesec dana. Nakon odvajanja *janjića* od ovaca (*trkanja*) počinjalo je razdoblje korištenja *osika*. Kako se to može razaznati i po kamenim sjedalima, u njegovom je glavnom dijelu svaki sjedeći *mužač* imao svojeg pomoćnika, *peljača*. Uspomena na obiteljske udjele u zajedničkom stadu lako se može prepoznati i po otvorima kroz koje su se *peljale* pomužene ovce.²¹

U zaključku možemo reći kako na istočnojadranskom priobalju doista postoje suhozidne međe dokazane stoljetne ili čak tisućljetne starosti (Glavičić 1992., Kulušić 2006:316), no osik iz Dudića ne ide među takve. Kod nas su najsloženije suhozidne građevine podignute u razdoblju od svega dva naraštaja (Kale 1998:79), a početak tog zlatnog doba hrvatskih suhozida ne leži slučajno u prvim godinama nakon nove povoljne legislative za uređivanje vlasničkih odnosa na zemlji sredinom 1870-tih godina. U agrarnoj konjunkturi to je razdoblje od dolaska filoksere u Europu s većom zapadnoeuropskom vinskom potražnjom od zemalja koje još nisu bile dohvaćene ovom bolešću, do godina kada je filoksera naposljetku prispjela i u ove krajeve te prouzrokovala ruralni demografski rasap. Primorski kulturni krajolik prije i poslije ovih agrarnih razdjelnica nalik je na dva krajobrazna svijeta. Motivirani i neposredno zainteresirani obrađivači zemlje ne samo da su znatno promijenili izgled okolica svojih novih trajnih naselja, već su u tom prostoru na osnovi već poznatih gospodarskih praksi inovirali i posve nove i neponovljene oblike poput Dudićevog osika.²²

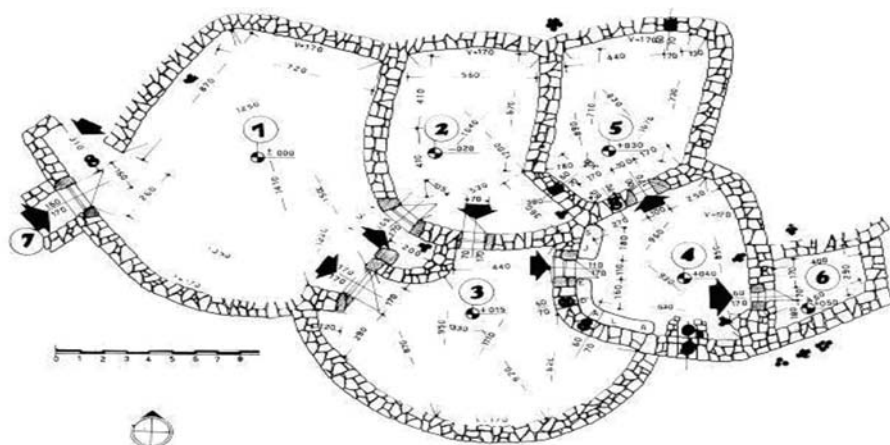
²⁰ Nevesin Badurina Dudić u Dudićevom osiku 28. srpnja 2009. godine. Domaćinu zahvaljujem na susretljivosti i upoznavanju s knjigom Milutina Badurine Dudića.

²¹ Preostali definirajući dio ovčarskog kalendara bio je *strig*, šišanje ovaca. Tim povodom je feudalni gospodar dolazio po svoj dio sira i vune (M. Badurina 2006:8).

²² Izravna je analogija Rašin stan u predjelu Okit kod Vodica, jedina naša posve suhozidna građevina s prostorijama povezanima prolazom izgrađenim u tehnici nepravog luka (Freudenreich 1962: 51), kao i naša

Dudićev osik ne može kao dio za cjelinu izravno objasniti nastanak čitavog paškog kulturnog krajolika.²³ Ipak se ova osobita arhitektonska tvorba, sa svojim *terminus ante quem non* i utvrđenim formativnim razložnostima iz gospodarskog konteksta življenja svojih graditelja i korisnika, na analogijski ili kontrastivan način može uzeti kao dobar ključ za njegovo razumijevanje.²⁴ Kao i kod drugih složenih suhozidnih struktura istočnojadranskog priobalja, vrijednost Dudićevog osika nije u njegovoj starosti, već u oličenju povijesno održivog rješenja gospodarenja prostorom.²⁵ Okolnost da su Dudići još i danas u istom zemljišno-knjižnom vlasništvu kao i 1848. godine zbog tako postignute “očuvanosti” možda može obradovati neobveznog sezonskog namjernika, ali zasigurno ne predstavlja održivo rješenje našeg vremena za nošenje s baštinom ili s novim iskušenjima preobrazbe prostora. Kako poučava Dudićev osik, takva se imaju tražiti zajedno s njegovim motiviranim i odgovornim obrađivačima.

ILUSTRACIJE



Tlocrt Dudićevog osika (Konzervatorski odjel u Rijeci, 1975.)

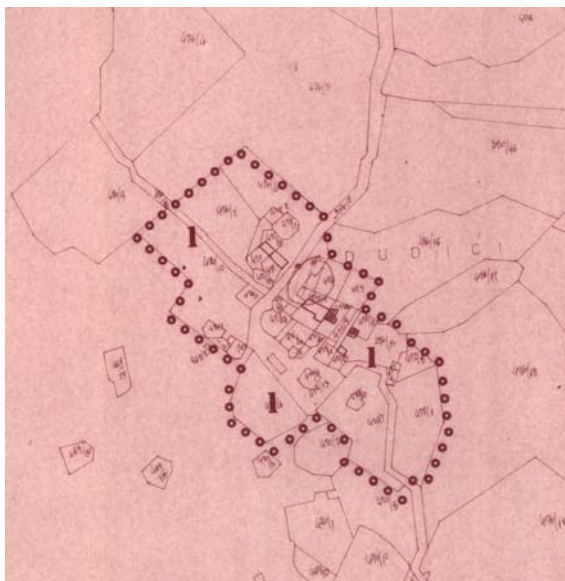
1. *Oblaka* za uvođenje svih ovaca, 2. *mali osik* za puštanje pomuženih ovaca ili strižnju, 3. *srednji osik* za puštanje pomuženih ovaca, 4. prostor za ovce pred mužnju *veliki osik* u kojem su sjedala za *muzače* i *peljače*, 5. *samorašnji kočić* iz kojeg ovce mogu izravno izaći na pašnjak kao dodatni osik za povremena izdvajanja (jalove ili skotne ovce, janjad, *bravi*), 6. *kočić (jaroma, pržun)* za privremeno zagrađivanje zalutalih ovaca.

najrazvedenija posve suhozidna građevina, petoprostorni Stari stan u predjelu Samograd na otoku Žirju (Kale 1994.).

²³ Kako mi je na predjelu kraškog pašnjaka Prozor 5. rujna 2009. godine pokazao kolega Ivo Oštarić, samo na tom dijelu otoka postoji pedesetak osika kakve bi istraživanjem etnografskih i arhivskih vrela valjalo redom dokumentirati. Kolegi Oštariću i g. Nikoli Crnkoviću zahvaljujem na terenskom uvođenju u paški krajolik za vrijeme zajedničkog obilaska novaljskog i lunjskog kraja toga dana.

²⁴ Osobito je zanimljiva sudbina gospodarenja nepoljoprivrednim površinama van naselja, tj. svega što se u administrativnoj razdiobi površina tretira kao šuma. Taj je krajobrazni aspekt ostao van zadanih granica ovog rada.

²⁵ Zajedničko upravljanje prirodnim resursima, “skupno”, usporedi s povijesno-pravnim okvirom “seljanskog” vlasništva kod Kale 2009.



Obuhvat zaštite u Dudićima. Smještaj Dudićevog osika je osjenčen rukom (Konzervatorski odjel u Rijeci, 1975.)



Pogled na *veliki osik* iz *samorašnjeg kočića*.



Pogled iz *velikog osika* na njegov ulaz iz *srednjeg osika* i na *samorašnji kočić*. U pozadini cesta i kuće u Dudićima.

LITERATURA

Badurina Dudić, Milutin (2006.): *Povijest Luna*. Gušč, Dudići.

Badurina Dudić, Zvonimir (2006.): *Povijest župe Lun prema kronici o. Odorika Badurine*. Ogranak Matice hrvatske, Novalja.

Freudenreich, Aleksandar (1962.): *Narod gradi na ogoljenom krasu. Zapažanja, snimci i crteži arhitekta*. Savezni zavod za zaštitu spomenika kulture, Zagreb i Beograd.

Glavičić, Miro (1992.): "Željeznodobna i antička naselja podno Velebita", *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru – razdio povijesnih znanosti*, 31 (18): 97-120.

Kale, Jadran (1994.): "Sklop bunja u Samogradu na otoku Žirju", *Žirajski libar* 1: 221-246.

Kale, Jadran (1998.): "Je li se u neolitiku stanovalo u bunjama?" Izdanja Hrvatskog arheološkog društva 19 (Priopćenja sa znanstvenog skupa "Područje šibenske županije od pretpovijesti do srednjeg vijeka" od 18. do 20. X. 1995.), str. 75-82.

Kale, Jadran (2009.): "Posmrtni život otočnog pašnjaka." U: "Destinacije čežnje, lokacije samoće: uvidi u kulturu i razvojne mogućnosti hrvatskih otoka", uredile Ines Prica i Željka Jelavić; Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku i Hrvatsko etnološko društvo, str. 235-268.

Kulušić, Sven (2006.): *Knjiga o Kornatima*. Murterski zbor, Murter.

Lago, Luciano, ur. (1994.): *Le casite, un censimento per la memoria storica*. Centro di ricerche storiche, Rovigno.

Magaš, Damir (2000.): "Šezdeset godina od smrti Lucijana Marčića." *Geoadria* 5: 159.

Marčić, Lucijan (1926.): "Antropogeografska ispitivanja po severnodalmatinskim ostrvima (Rab, Pag, Vir)", *Srpski etnografski zbornik* 38 (*Naselja i poreklo stanovništva* 23): 251-352.

Oštarić, Ivo (1992.): *Srednjovjekovna topografija i toponimija otoka Paga prema arhivskoj i arheološkoj izvornoj građi* (rukopis magistarskog rada). Filozofski fakultet, Zadar.

Palčić, Zdenka (1972.): "Ovčarstvo na otoku Pagu." *Vrulje* 2: 45-49.

Pavlovsky, Aleksej (2001.): "Gospodarski objekti vezani uz ovčarstvo na hrvatskom Primorju." *Ethnologica Dalmatica* 10: 19-27.

Peričić, Šime (1989.): "Iz gospodarskog života otoka Paga u 19. i početkom 20. stoljeća", *Geografski glasnik* 51: 199-209.

Rumora, Petar (1914.): *Izvjješće ob općinskim pašnjacima na Pagu i njihova dioba*. T. Devčić, Senj.

Širola, Božidar. (1996. [1938.]): *Novalja – narodni život i običaji*. Centar za kulturu, Novalja.